

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رضاشاه و بریتانیا

بر اساس اسناد وزارت خارجه آمریکا

دکتر محمدقلی مجد

(استاد دانشگاه پنسیلوانیا)

مترجم: مصطفی امیری

مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی

بهار ۱۳۹۹

فهرست مطالب

۹	سخن ناشر
۱۳	فصل اول / مقدمه
۱۵	رضا شاه: افسانه و حقیقت
۱۸	اسناد وزارت امور خارجه آمریکا درباره ایران، ۱۹۴۱-۱۹۲۱
۲۲	حکومت وحشت، ۱۹۴۱-۱۹۲۱
۲۷	چپاول فرهنگی و خشونت، ۱۹۴۱-۱۹۲۱
۲۸	گزارش‌های نفتی و امور مالی: غارت نفت ایران
۳۲	طرح کتاب
۳۸	شرایط حاکم بر ایران در ۱۹۴۱ و پایان کار رضا شاه
۴۱	فصل دوم / رضاشاه پهلوی نمونه اعلامی قساوت و طمع
۴۵	گذشته و خُلق و خوی رضا شاه
۵۱	سرکوب روزنامه‌ها
۵۴	نمونه‌هایی از قساوت‌های شخصی
۵۸	اولین برخوردهای هارت با رضاشاه
۶۲	حرص و طمع رضاخان

۳۹۱	فصل دهم / سرقت جواهرات سلطنتی ایران	۲۴۸	لغو امتیاز داری از سوی ایران
۳۹۴	قانون فروش جواهرات سلطنتی، ۱۹۲۶	۲۵۳	قرارداد ۱۹۳۳: یک خیانت تاریخی
۳۹۷	قانون فروش جواهرات سلطنتی، ۱۹۳۷	۲۶۲	نقش رضاشاه: گپ و گفتی با تی. ال. جکس
۴۰۲	«قسمت کوچکی کنار گذاشته شد»	۲۶۷	تغییر موقت قرارداد در اوت ۱۹۴۰ و...
۴۰۵	شمس پهلوی و دو حلقه الماس نشان		
		۲۷۳	فصل هفتم / ذخیره مملکتی و غارت درآمدهای نفتی...
۴۱۱	فصل یازدهم / بحران ارزی و وخامت وضع اقتصادی...	۲۷۸	صندوق ذخیره استرلینگ مملکتی
۴۱۶	قانون کنترل اسعار خارجی و متمم آن	۲۸۴	تخصیص بودجه از محل ذخیره استرلینگ به ارتش، ۱۹۴۱-۱۹۲۸
۴۱۸	آغاز بحران اقتصادی	۲۹۹	سایر بودجه‌های تخصیصی از محل ذخیره مملکتی در لندن
۴۲۱	اوضاع آذربایجان در سال ۱۹۳۰	۳۰۳	خلاصه
۴۲۳	وخیم‌تر شدن اوضاع اقتصادی		
۴۲۶	رضا شاه و تیمورتاش عرصه را بر بازار ارز تنگ می‌کنند	۳۰۵	فصل هشتم / خرید اسلحه، ۱۹۴۱-۱۹۲۸
۴۲۸	قانون انحصار تجارت مارس ۱۹۳۱	۳۰۶	ارتش ایران
۴۳۳	تجارت خارجی و قانون اسعار خارجی ۱ مارس ۱۹۳۶	۳۱۸	نیروی دریایی ایران
۴۳۶	نکول عملی بانک ملی ایران، ۱۹۳۷	۳۲۶	نیروی هوایی ایران
۴۳۷	نظرات متفاوت آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها درباره اوضاع اقتصادی	۳۳۰	سلطه انگلیسی‌ها بر هواپیمایی ایران
۴۳۹	عدم پرداخت طلب صادرکنندگان آمریکایی به ایران	۳۴۰	خلاصه
۴۴۶	فروش تمبر پستی به جای ارز		
۴۴۸	انتقال پول‌های ایران به نیویورک	۳۴۳	فصل نهم / تغییر مسیر درآمدهای نفتی ایران و...
		۳۴۹	انتقال وجوه ارتش ایران
۴۵۳	فصل دوازدهم / اوضاع ایران در سال ۱۹۴۱ سقوط رضاشاه	۳۵۸	محموله‌های طلای نیویورک
۴۵۶	کمبود نان در تهران	۳۶۱	حساب‌های بانکی رضا شاه در کشورهای خارجی
۴۵۹	گزارش وخامت بیشتر اوضاع	۳۶۴	حساب بانکی رضا شاه در لندن
۴۶۳	آذربایجان و شمال غربی ایران در سال ۱۹۴۰	۳۷۱	ثروت رضا شاه در نیویورک
۴۶۷	شرق و جنوب ایران، آوریل ۱۹۴۱	۳۷۴	حساب‌های بانکی رضاشاه در سوییس: آخرین گزارش ویلارد
۴۶۸	گزارش ماینور، اوت ۱۹۴۱: رضا شاه باید برود	۳۷۷	حساب‌های بانکی رضا شاه در داخل کشور
۴۷۳	تهاجم نیروهای متفقین به ایران، ۲۵ اوت ۱۹۴۱	۳۷۸	اقدام شاه جدید برای حواله پول...

۴۷۵	استعفای رضا شاه و جانشینی محمدرضا شاه
۴۸۳	محاكمه رئیس نظمیه، مختاری، و اعدام «دکتر» زندان، احمدی
۴۹۱	فهرست اعلام
۵۱۳	فهرست تصاویر

فصل اول

مقدمه

انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ روسیه و شکست قوای عثمانی در بین‌النهرین و فتح سرزمین‌های عثمانی به دست نیروهای انگلیس در سال ۱۹۱۸ عملاً ایران را (که در آن زمان غربی‌ها پرشیا می‌نامیدند) از شرق و جنوب و غرب در محاصره انگلیس انداخت.

قوای انگلیس با استفاده از تفوق خود در منطقه، از شرق و غرب به ایران تاختند.

حمله اصلی در آوریل ۱۹۱۸ رخ داد، که طی آن کل ایران، به استثنای استان آذربایجان، به اشغال نیروهای انگلیس درآمد. حمله نظامی انگلیس و اشغال ایران در جنگ اول جهانی از جمله رویدادهای بسیار مهم تاریخ ایران است؛ چرا که در نتیجه حمله مزبور ایران برای شصت سال عملاً استقلال خود را از دست داد؛ و تقریباً بیست و پنج سال تمام (۱۹۱۸-۱۹۴۳) در کنترل کامل انگلیس درآمد؛ و پس از آن نیز، تا پیروزی انقلاب اسلامی ۱۹۷۹، تحت سلطه ایالات متحده بود. برغم اهمیت تاریخی حمله انگلیس به ایران در سال ۱۹۱۸، توجه نسبتاً اندکی در منابع تاریخی به این رویداد مبذول شده است.

انگلیسی‌ها از همان ابتدا سخت پنهانکاری کردند. آنها نیروهای اصلی

را رسماً به مستعمره انگلیسی‌ها تبدیل می‌کرد؛ در اوایل سال ۱۹۲۰ ولی خصوصیت شدید مردم با انگلیسی‌ها و مخالفشان با قرارداد پیشنهادی کاملاً مشخص ساخت که اجرای این موافقت‌نامه غیرممکن و تجربه دولت استبدادی غیرنظامی وثوق با شکست مواجه شده است.

با وجود این، انگلیسی‌ها با استقرار یک دولت استبدادی نظامی عملاً کنترل ایران و منابع آن را برای مدتی طولانی به دست گرفتند. این استبداد نظامی با کودتای ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ در ایران برقرار شد و در نتیجه آن یک افسر قزاق گمنام و تقریباً بی‌سواد از خانواده‌ای روستایی به مدت ۲۰ سال دیکتاتور نظامی ایران شد. این مرد همان رضاخان بود. در سال ۱۹۲۵، در نتیجه یک کودتای انگلیسی دیگر، طومار سلسله قاجار در هم پیچید، و رضاخان شاه ایران شد. او به دنبال حمله نیروهای متفقین در ماه اوت ۱۹۴۱، در سپتامبر همان سال به اجبار استعفاء داد و تحت‌الحمايه انگلیس سوار بر یک کشتی انگلیسی ایران را ترک کرد.

رضا شاه: افسانه و حقیقت

بر اساس دیدگاه سنتی نسبت به رضا شاه پهلوی و دوره تاریخی ۱۹۲۱ تا ۱۹۴۱، دوره فوق عصر پرافتخاری بود که در طول آن، به همت و جانفشانی یک سرباز دلاور و وطن‌پرست، به نام رضاخان پهلوی، یک ارتش ملی جدید شکل گرفت که ایران را متحد ساخت و آن را از تجزیه نجات داد. این ارتش ملی، عشایر و ایلات یاغی و فئودال‌های غارتگر را سرکوب و مطیع دولت کرد. پس از جلوس رضاخان بر تخت سلطنت در سال ۱۹۲۵، ایران الگوی غرب را در پیش گرفت و سلطه روحانیت مرتجع ضعیف‌تر شد. زنان با کشف حجاب از قید و بند رها شدند. کارخانه‌ها، جاده‌ها و خط آهن ساخته شد. دانشگاه تهران بنا شد. بر اساس همین دیدگاه، انگلیس و روس در اوت ۱۹۴۱ خیانتکارانه به ایران حمله کردند و رضا شاه پهلوی، فرمانروای لایق ایران را از تخت به زیر کشیدند و از کشور بیرون راندند، و بدین ترتیب ترازوی بزرگی

مهاجم‌شان، معروف به قوای اعزامی دانستر*، را نیروی سرّی لقب داده بودند؛ زیرا صحبت از وجود چنین نیرویی حتی در بغداد، که در آن زمان مقرّ ستاد نیروهای انگلیسی بود، علناً امکان نداشت. چنانکه پیداست، این پنهانکاری تا به امروز نیز ادامه یافته است. در چند کتابی که تقریباً همین اواخر درباره رویدادهای تاریخی مزبور به چاپ رسیده است^۱ نیز اطلاعات ناچیزی درباره حمله انگلیس به ایران وجود دارد. در پژوهش دیگری که بر اساس اسناد موجود در آرشیوهای بریتانیا صورت گرفته است، قوای مهاجم انگلیس همچون نیرویی نسبتاً دوست که با هدف حفاظت از ایران در مقابل «تهدید بلشویک‌ها»^۲ وارد این کشور شدند، به تصویر کشیده شده‌اند؛ ولی در گزارش‌های سیاسی و نظامی ارسالی از سفارت آمریکا در تهران هیچ شواهدی دال بر صحت چنین ادعایی و یا حتی ذکری از وجود چنین تهدیدی یافت نمی‌شود.

انگلیسی‌ها پس از اشغال نظامی ایران، سعی کردند با فراهم آوردن زمینه سقوط کابینه صمصام‌السلطنه و انتصاب حسن وثوق، معروف به وثوق‌الدوله، در پُست نخست‌وزیری در اوت ۱۹۱۸ سلطه سیاسی‌شان را نیز مستحکم‌تر کنند. بهترین توصیفی که می‌توان از دولت وثوق ارایه داد این است که دولت او یک دولت استبدادی غیرنظامی تحت حمایت انگلیس بود که قصد داشت کنترل دائم ایران و منابع اقتصادی آن، به ویژه نفتش، را به دست بگیرد و توسعه اقتصادی ایران را در راستای منافع خویش هدایت کند. اجرای قرارداد ۹ اوت ۱۹۱۹ با انگلیس، کشور

* Dunster Expeditionary Force.

۱. مثلاً، هیچ شرح مفصّلی درباره هجوم انگلیس و اشغال ایران در کتاب روابط انگلیس و ایران، نوشته اولسن نیافتیم. کرونین نیز فقط اشاره‌ای گذرا به قوای دانستر دارد. نک. شکل‌گیری دولت پهلوی، اثر کرونین. غنی نیز بحث مفصّلی درباره هجوم انگلیس و اشغال ایران در سال ۱۹۱۸ ندارد. نک ایران و برآمدن رضا شاه، اثر غنی. در ریشه‌های انقلاب، اثر کدی نیز فقط اشارات کوتاهی به این مسئله شده است.
۲. صباحی، سیاست انگلیس در ایران. در این کتاب هجوم انگلیس نسبتاً به نفع ایران تصویر شده است. از نظر صباحی، «قدرت کیف [انگلیسی]» به «دیپلماسی خشونت» می‌چربید.